

Social dynamic and philosophical definition of thinking

Zarifa MUMINOVA¹

Uzbek-Finnish pedagogical institute of Samarkand state university

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 2021

Received in revised form

28 February 2022

Accepted 20 March 2022

Available online

15 April 2022

Keywords:

cognition,
complexity,
structure,
definition,
dissipation,
synergetics,
process,
system,
constructive,
destructive,
system analysis.

ABSTRACT

In the article, cognition is analyzed as a complex social and dynamic system. The definitive essence of cognition is revealed from a synergetic point of view. From a philosophical point of view, the peculiarity of all signs and features of complex dissipative structures to the process of cognition is substantiated. And also knowledge is analyzed as the basis of the essence of man and human civilization. In addition, the constructive and destructive power of cognition is philosophically substantiated.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss3/S-pp377-382>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Тафаккурнинг ижтимоий динамик ва фалсафий дефиницияси

АННОТАЦИЯ

Мақолада тафаккур ҳодисаси мураккаб ижтимоий, динамик ҳодиса сифатида таҳлил қилинган. Тафаккурнинг дефинитив моҳияти синергетика нуқтаи назаридан очиб берилган. Бунда мураккаб жараёнлар ва диссипатив системаларга хос бўлган белги ва хусусиятларнинг тафаккурга ҳам хошлиги, тафаккур инсон мавжудлиги ва цивилизациясининг асоси, шу билан бирга, тафаккурнинг деструктив кучга ҳам эга эканлиги фалсафий жиҳатдан

Калит сўзлар:

тафаккур,
мураккаблик,
структура,
дефиниция,
диссипация,
синергетика,
жараён,
система,
конструктив,

¹ deputy director for youth affairs and spiritual education, Uzbek-Finnish pedagogical institute of Samarkand state university, Samarkand, Uzbekistan

деструктив,
тизимли таҳлил.

асослаб берилган.

Социальная динамика и философское определение мышления

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

познание,
сложность,
структура,
дефиниция,
диссипатия,
синергетика,
процесс,
система,
конструктив,
деструктив,
системный анализ.

В статье познание анализируется как сложная социальная и динамичная система. Раскрывается дефинитивная сущность познания с синергетической точки зрения. С философской точки зрения обоснована свойственность всех признаков и особенностей сложно диссипативных структур на процесс познания. А также познание анализируется как основа сущности человека и человеческой цивилизации. Кроме того, философски обосновывается конструктивная и деструктивная сила познания.

Бугунги кунда инсоният ўз келажагининг муҳим бурилиш палласини бошдан кечирмоқда. Инсоният келажагини пессимистик башорат қилиш, тобора авж олиб бормоқда. Бу келажакни шубҳа остига қўяётган глобал экологик муаммолар, демографик инқирозлар, ижтимоий сиёсий зиддиятлар, терроризм, маънавий ахлоқий таназул хусусидаги қарашлар ҳам илмий ҳамжамият, ҳам оммавий ахборот воситаларининг асосий мавзусига айланиб қолди. Бундай вазият жамиятда, инсонлар орасида тушкунлик, келажакка нисбатан ишончсизлик, умидсизликнинг, пессимистик кайфиятнинг кучайиб бориши табиийдир. Инсон ўзини ўраб олган муаммолар қуршовида ожиз, ҳимоясиз сеза бошлайди. Лекин инсон ҳар қандай вазиятда ҳам инсонлигича қолади. У ҳар қандай вазиятда муаммонинг ечими топа олиш, зиддиятларни бартараф этиш қобилиятига эгадир. Унинг ана шундай қобилияти, онгли мавжудот эканлиги, тафаккур соҳиби бўлганлиги билан боғлиқдир. Инсоният тарихига назар соладиган бўлсак, жамиятдаги пайдо бўлган ижтимоий, сиёсий, маънавий инқирозларнинг ечимини топиши, инсоннинг тафаккур тарзини ўзгариши билан боғлиқдир. Яъни инсон жамиятдаги мавжуд ҳолатнинг ўзгариши, унинг тафаккур тарзини ўзгариши билан бевосита боғлиқдир. Демакки, тафаккур, инсониятнинг ягона халоскори, барча муаммоларининг ечими, калитидир. Буюк немис файласуфи Ф. Энгельс: “Фан ва тараққиётнинг тепасида туришни истаган ҳар қандай миллат, тафаккурсиз, ижодий тафаккурсиз ўз мақсадига етолмайди”, деган эди. Бу фикрнинг нечоғли тўғри эканлигини эътироф этмай иложимиз йўқ. Инсоният тараққиёти жараёнида нималарга эришган бўлса, бу унинг тафаккури, ижоди, билишга ва яратишга бўлган интилиши натижасидир.

Авалло, дефиниция тушунчасига таъриф беришимиз лозим. Дефиниция, лотинча “definitio” сўзидан олинган бўлиб, маълум бир тушунчанинг энг муҳим ва алоҳида белгиларига кўра таърифлашни назарда тутди. Яъни тушунчани таърифлашдефинициядир. Ушбу параграфимизда тафаккурнинг энг муҳим ва

жузъий белгиларига кўра синергетик таърифини беришга ҳаракат қиламиз. Зеро, тафаккур мураккаб, очиқ, диссипатив тизим бўлиб, синергетик тадқиқотлар доирасига кирувчи муаммоларга хос барча белги хусусиятлар тафаккурга ҳам хосдир. Хусусан, синергетиканинг асосчиларидан бири бўлган Герман Хакен, синергетика ўрганадиган мураккаб системаларга қуйидаги жиҳатлар хос деб таъкидлайди: “1. Ушбу тизимлар бир нечта ўзаро алоқадорликдаги қисмларган иборат. 2. Тизимда тузилмалар хаотик ёки тартибланишган бўлиши мумкин. 3. Бу тизимлар ички ва ташқи таъсирларга эга. 4. Тизимларда барқарорлик ёки беқарорлик ҳолатлари бўлиши мумкин. 5. Тизимда сифатий ўзгаришлар содир бўлади, бу ўзгаришларни ички ва ташқи таъсирлар келтириб чиқаради. 6. Бу тизимлар ночизиқлидир”. Хакен санаб ўтган ушбу сифатлар мураккаб тизим сифатида инсонга хос бўлгани каби унинг мавжудлик моҳиятини ташкил этувчи тафаккурга ҳам хосдир. Шу сабабдан инсон тафаккурини синергетик нуқтаи назардан тадқиқ қилиш мумкин, деб ҳисоблаймиз.

“Биз инсонлар табиатдаги энг такомиллашган мавжудот эканлигимиздан, атрофимизда рўй бераётган ҳодисаларни англай олишимиз, мушоҳада қилишимиз, бошқаларга ҳам бу ҳақда хабар бера олишимиз, фарзандларимизни тарбиялай олишимиз, билганларимизни бошқаларга ҳам ўргата олишимиз, дунёда мустақил фаолият юрита олишимиз, меҳнат қилишимиз, ўзимизни ва ўзгаларни қадрлай олишимиз, ўз фикрига эга бўлиб, бу фикрни бошқаларга ҳам узата олишимиз, табиатда илгари бўлмаган нарсаларни кашф қилиб, ижодий фаолият олиб бориш ва турли соҳаларда санъаткор бўлиш каби имкониятларга эга мавжудот эканлигимиз учун ҳам тақдирдан миннатдор бўлишимиз лозим”. Дарҳақиқат, инсоннинг олий мавжудот эканлигини белгилаб берувчи асосий жиҳат бу тафаккурдир. Тафаккур воситасида инсон борлиқни ўзлаштиради, ўзгартиради. Тафаккур воситасида инсон борлиққа фаол таъсир ўтказиши, борлиқнинг актив бўлагига айланади. Инсон тафаккур соҳиби экан, у борлиқ эволюциясининг бир элементи сифатидан эволюциянинг ҳаракатлантирувчиси сифатига кўтарилади. Тафаккур инсоннинг юқори даражали қобилияти бўлиб, нафақат инсон хатти-ҳаракати ва фаолиятини, балки бутун бир ҳаётини бошқаришда фаол иштирок этади. Тафаккур айна мавжудликни, макон ва вақт нуқтаи назаридан инсондан ажралиб турган воқеа-ҳодисаларни, келажакни тасаввур қилиш имкониятини беради. Инсонни бошқа қитъалар, асрларга бошлайди. Шу билан бирга, тафаккур инсоннинг ички оламини, ҳаётини мақсадларини акс эттиради. Тафаккур инсонга ўз хатти-ҳаракатини тўғри баҳолаш, хатолари ва ютуқларидан тўғри хулоса чиқариш қобилиятини беради. Ҳиндларнинг илк фалсафий системаси бўлган ведаларда инсонда физик ибтидо, эфирли ибтидо, астрал ибтидо ва ментал ибтидолар мавжудлиги таъкидланади. Ментал ибтидо инсоннинг бошқарувчиси, эркин иродасини шакллантирувчиси сифатида таъкидланади. Бунинг учун инсон иродасини асир олувчи хоҳиш-истакларни ақлга, тафаккурга буйсундириши лозимлиги, акс ҳолда истаклар инсон иродаси устидан ҳокимликни қўлга олиши муқаррарлиги айтиб ўтилган. Упанишадаларда: “Инсон нималар ҳақида ўйлаётганига қараб шаклланади”, дейилган. Инсон тафаккур тарзи унинг ички олами шаклланишининг муҳим ҳаракатлантирувчисидир. “Ички ҳақиқат билан йўғрилган, ҳар қандай таъмадан холи бўлган фикрлар инсон маънавий оламини тозалайди ва инсонни ўз олий Мени билан бирлашишига сабаб бўлади”.

Фикрларимизни, тафаккуримизни тозалаб ва ривожлантириб борар эканмиз, биз уни атрофдагилар учун эзгу кучга айлантириб борамиз.

Инсоннинг борлиқда адекват мавжуд бўлиши, унда ўз мўлжалларини тўғри шакллантириб, шу мўлжаллар доирасида тўғри ҳаракатланиши унинг тафаккури асосида содир бўлади. Бу инсоннинг борлиққа онгли муносабати дейилади. Инсоннинг борлиққа онгли муносабати дунёқараш характериға эға бўлиб, у инсон мавжудлигининг муҳим таркибий элементи ҳисобланади. Бошқача қилиб айтганда, инсоннинг борлиққа онгли муносабати, инсоннинг ҳаракат дастури ҳисобланади. Инсоннинг борлиққа онгли муносабати тафаккур маҳсули бўлган билим натижасида юзаға келади. Билим, инсоннинг борлиқ ва реаллик, тафаккур ва воқелик ўртасида кўприк, боғланиш ва алоқа вазифасини бажаради. Инсон мавжуд билимлари доирасида у ёки бу ҳаракатни амалға оширади. Шу тариқа билим инсон тафаккурида ташқи оламнинг шунчаки акс этиши эмас, балки ўзгариб ривожланиб борувчи, бойиб борувчи динамик ҳодисаға айланади. Инсоннинг онгли фаолияти унинг сезгилари, ҳиссиётлари, хотираси, иродаси, хато ва янглишишлари, ишончи таъсирида шаклланадиган мураккаб жараёндир. Шуларнинг барчаси натижасида инсон борлиққа мослашади, уни ўзлаштириди ва ўзгартиради. Бугунги инсоннинг онги ва тафаккури, борлиққа онгли муносабати муаммоси нафақат фалсафий тадқиқотлар доирасида, шу билан бирға, когнитив психология, мантиқ, социология, илмий тадқиқот методологияси каби кўплаб фанлар доирасида тадқиқ этилади. Аммо инсоннинг борлиққа онгли муносабатини юқоридаги барча фан йўналишларининг ютуқларини умумлаштирган ҳолда фалсафий муаммо сифатида айнан фалсафий тадқиқотлар доирасида ўрганамиз.

Маънавий дунёсининг қай даражада бойлигидан қатъи назар, ҳар бир инсон тафаккур юритиш қобилиятиға эғадир. Тафаккур юритиш натижасида инсон моддий ва маънавий қадриятларни бунёд этади. Барча илмий кашфиётлар, ихтиролар, фан ва техника ютуқлари, инсон тафаккурининг маҳсули ҳисобланади. Шу билан бирға, инсон тафаккури, инсон маънавий оламини озиқлантириб, бойитиб борувчи бадий, эстетик, ахлоқий, диний қадриятларнинг ҳам яратувчиси саналади. Жамиятни бошқариб, тартибға солиб турган қонун-қоидалар ҳам инсон тафаккури маҳсулидир.

Инсоният улкан тарихий тараққиёт жараёнида ибтидоий тўдадан бугунги кун тараққиёт даражасиға эришди. Ушбу улкан даврни, инсоният тафаккури тараққиёти билан боғласак, хато бўлмайди. Чунки инсониятнинг ривожини, яратувчанлик фаолияти, кашфиёт ва ихтиролари, албатта, инсон тафаккури маҳсулидир. “Фалсафа тарихи бу инсон тафаккури тараққиёти тарихидир. Аслида, инсон тафаккури азалдан фалсафий таҳлил ва умумлаштиришға эҳтиёж сезган ва инсон тафаккури тараққиёти фалсафий фикрлар тараққиёти билан бирғалиқда ривожланган. Шу нуқтаи назардан фалсафий фикрлар инсоннинг ўзлигини англаш давридан, яъни жуда қадим замонлардан бошланган”. Тафаккур фаолиятисиз инсон мавжудлиги ўзининг инсонлик сифатини йўқотади. Чунки инсонни бошқа тирик мавжудотлардан ажратиб турувчи жиҳати – бу унинг тафаккуридир. Шу сабабдан ҳам тафаккурни, инсон маънавий борлигининг асосий атрибутив жиҳати, ажралмас қисми сифатида баҳолаймиз.

Инсон маънавий борлиғи, маънолар олами, тафаккур юритиш қобилиятисиз мавжуд бўла олмайди. Декартнинг машхур “Мен фикрляпман, демак, Мен мавжудман”, ибораси тафаккур юритишни инсон мавжудлигининг дастлабки белгиси даражасига кўтаради. Буюк мутафаккир Навоий ҳам инсоннинг тафаккур юритиш қобилиятига юқори баҳо бериб, “Ҳар не ишни қилмиш одамизод, тафаккур бирла қилмиш одамизод”, деб таъкидлаган.

XX асрга келиб, инсон, фалсафанинг асосий тадқиқот объектига ва предметига айланди. Инсоннинг руҳий оламини тадқиқ қилувчи, руҳий таҳлил фалсафаси, ёки фрейдизм, инсон ҳаётининг мазмуни ҳақида баҳс юритувчи, ҳаёт фалсафаси, позитивизм фалсафаси, экзистенциализм, инсон ҳаётий фаолиятининг самараси ҳақида фикр юритувчи прагматизм фалсафаси, дин масалаларига бағишланган, диний фалсафа, неотомизм кабилар вужудга келди. Бу даврда ижод қилган ҳар бир файласуф, инсон, унинг руҳий-маънавий борлиғи, мавжудлигининг моҳияти, тафаккури имкониятлари ҳақида ўз фикрини билдириб ўтган. Рус диний фалсафасининг йирик намояндаси Бердияев инсон тафаккурига қуйидагича муносабат билдиради: “Тафаккур – инсон билимларининг манбаидир. Инсон билишининг мақсади эса ўз-ўзини билишдир. Ўзлигини бил ва шу орқали оламини англайсан”.

Ушбу масалага прагматизм фалсафаси ўзига хос ёндашиб, “Тафаккур юритишнинг асосий мақсади – инсонни шубҳадан эътиқодга ўтказиш, муаммоли, жумбоқли вазиятга ечим топиш, ушбу мақсадга олиб борувчи тушунча, ғоя ва назарияларни ишлаб чиқишдир”, деб фикр билдиришади.

Инсоният улкан тарихий тараққиёт жараёнида ибтидоий тўдадан, бугунги кун тараққиёт даражасига эришди. Ушбу улкан даврни инсоният тафаккури тараққиёти билан боғласак, хато бўлмайди. Чунки инсониятнинг ривож, яратувчанлик фаолияти, кашфиёт ва ихтиролари, албатта, инсон тафаккури маҳсулидир. “Фалсафа тарихи бу инсон тафаккури тараққиёти тарихидир. Аслида, инсон тафаккури азалдан фалсафий таҳлил ва умумлаштиришга эҳтиёж сезган ва инсон тафаккури тараққиёти фалсафий фикрлар тараққиёти билан биргаликда ривожланган. Шу нуқтаи назардан фалсафий фикрлар инсоннинг ўзлигини англаш давридан, яъни жуда қадим замонлардан бошланган” Тафаккур фаолиятисиз инсон мавжудлиги, ўзининг инсонлик сифатини йўқотади. Чунки инсонни бошқа тирик мавжудодларда ажратиб турувчи жиҳати – бу унинг тафаккуридир. Шу сабабдан ҳам тафаккурни инсон маънавий борлигининг асосий атрибутив жиҳати, ажралмас қисми сифатида баҳолаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Энгельс Ф. Анти Дюринг. Аст, М.: 2019. – С. 173.
2. Хакен Г. Синергетика. Наука, М.: 1986. – С. 67.
3. Кондратьев Е.В. Моделирование концепции человека в системно эволюционной теории. М.: 2005. – С. 46.
4. Тураев Б. Борлиқ моҳияти, шакллари, хусусияти. – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти. 2011. – Б. 101.
5. Тўраев Б.О. Фалсафа тарихининг қисқача баёни. // Имом ал-Бухорий сабоқлари. 2010. 2-сон. – Б. 13.
6. Философия. Часть 1. История философии. Москва: Юрист, 1999. – С. 156.

7. Маънавият юлдузлари. Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2011. – Б. 169.
8. Бердяев Н.А. Смысл творчества. Москва, 1993. – С. 28.
9. Философия. Часть 1. История философии. Москва: Юрист, 1999. – С. 311.
10. Тўраев Б.О. Фалсафа тарихининг қисқача баёни. // Имом ал-Бухорий сабоқлари. 2010. 2-сон, – Б. 13.